

**Markian Prokopovych – Carl Bethke – Tamara Scheer (szerk.):
Language Diversity in the Late Habsburg Empire**

(Leiden–Boston: Brill. 2019. 272 p.)

A többnyelvűség feltehetően azóta sajátja az emberi közösségeknek, amióta nyelv létezik, a többnyelvű közösségek kutatása azonban a modern kor terméke. A tudományos érdeklődés nem véletlen, hiszen a nyelvek egymásra hatásának számos aspektusát vizsgálhatja a kutató bármelyik európai országban, tekintve hogy, egyes becslések szerint Európa lakosságának több mint a fele beszél az anyanyelvén kívül legalább még egy nyelvet. A *Language Diversity in the Late Habsburg Empire* (*A nyelvi sokszínűség a késő Habsburg Birodalomban*) című kötet a kilencedik darabja egy olyan sorozatnak, amely Közép- és Kelet-Európa történelmét, társadalmát, politikai, gazdasági, vallási és kulturális jellegzetességeit, irodalmát és nyelvhasználatát hivatott tanulmányozni interdiszciplináris megközelítésből.

Az Osztrák–Magyar Monarchia többnemzetiségű és többnyelvű birodalom volt. Annak megítélése, hogy hogyan kezelte a Monarchia ezt a sokszínűséget, máig megosztja a történészeket. A kötet a Habsburg Birodalom multietnikus közösségeinek nyelvi sokszínűségét hivatott bemutatni, különös figyelmet szentelve a városi és vidéki sajátosságok közötti különbségeknek. A kötet tanulmányai ötvözik a történetírás, a szociológia és a nyelvészet módszereit, illetve szinte kivétel nélkül elsődleges források alapján készültek. Ilyen források többek között a korabeli önéletrajzi írások, memoárok, sajtótermékek, katonai dokumentumok. A könyv tizenkét tanulmányát formai sokszínűség jellemzi.

A kötet előszavában a szerkesztők – Markian Prokopovych, Carl Bethke és Tamara Scheer – kifejtik, hogy a tanulmányok elsősorban a helyi, mindennapi nyelvi gyakorlatokra összpontosítanak, amelyeket eddig figyelmen kívül hagytak a kutatások során, illetve csak a közelmúltban kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába. A cikkek jelentős része esettanulmányokon keresztül, a helyi nyelvhasználat összefüggéseiben vizsgálja a Birodalom egyes területeinek nyelvi sokszínűségét. A szerzők a késő Habsburg Birodalom nyelvi sokféleségének az elemzését nem a nemzeti mozgalmak, a nacionalizmus kontextusába helyezve vizsgálják, hanem elsősorban a szélesebb, mindennapi gyakorlatra összpontosítanak.

A második tanulmány a *Találkozások a nyelvi sokszínűséggel a késő Habsburg Ausztriában* (*Encounters with Language Diversity in Late Habsburg Austria*) (12–25) címet viseli, Pieter M. Judson tollából. A szerző a Habsburg Birodalom két polgára, Josef Hammer-Purgstall és Wenzel Holec visszaemlékezései alapján térképezi fel a korszak nyelvi jellegzetességeit. Hammer-Purgstall a korszak ismert orientalista volt, aki szerint az osztrák identitás lényege az egyes ember többnyelvűsége, a hadsereg pedig a többnyelvűség nagy iskolája. A szerző szerint Ausztria lehetővé tette az

állampolgárai számára akár az egynyelvűséget is, hiszen az 1867-es decemberi törvények értelmében nem volt kötelező megtanulniuk egy második vagy regionális nyelvet, azaz egy idegen nyelv ismerete sem volt előírva a polgároknak. A fejezet másik forrása Wenzel Holec maribori munkás ismert memoárja. Holec 1904-ben érkezett Drezdába, hogy az ottani üvegyárban dolgozzon, és azonnal felfigyelt a lengyel, orosz, cseh és német nyelvek kavalkádjára az utcán. A szerző a korabeli források alapján több következtetést is megfogalmazott: a többnyelvű beszédhelyzetek egy sajátos hibrid nyelvhasználatot eredményeztek; a különböző nemzetek és nyelvek együttélése nem járt együtt konfliktussal, mivel – különösen a különböző szláv nemzetiségeknek – a nyelvüket leszámítva számos közös kulturális jellegzetessége volt.

A kötet harmadik tanulmánya Marta Verginella munkája, címe pedig *Harc a nemzeti nyelv elsőbbségéért: Végrendeletek az osztrák partvidékről (The Fight for the National Linguistic Primacy: Testimonies from the Austrian Littoral)* (26–49). Ez a fejezet a Monarchián belüli nemzetiesítési folyamatokat foglalja össze, egészen pontosan a szlovén nyelv használatát a 18–19. századi Triesztben. Ezidőtájt a szlovén elsősorban a vidéki lakosok kisebbségi nyelve volt. A végrendeletek vizsgálata szintén ezt a tényt támasztja alá, ugyanis főként a vidéki lakosok végrendelkeztek szlovén nyelven. A szerző kiemeli, hogy a városokban az olasz és német nyelvű végrendelkezés volt jellemző egészen a 19. század elejéig, amikor egyre elfogadottabbá vált a szlovén nyelvű ügyintézés is. A törvény adta jogok ellenére nem voltak sem bírók, sem hivatalnokok, akik szlovénül beszéltek volna, így kényszerítve a lakosságot más nyelvű ügyintézésre. Így a szlovén nem hogy a birodalom központjának a nyelvével nem volt egyenrangú, de még az olyan kisebbségi nyelvekhez képest is alul maradt, mint az olasz.

A negyedik tanulmányban Rok Stergar elemzi az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregére vonatkozó nyelvtörvényeket. A cikk *Az osztrák–magyar fegyveres erők nyelvpolitikájának és nyelvhasználatának alakulása a nemzeti nacionalizmus korában: Ljubljana-Laibach esete (Evolution of Linguistic Policies and Practices of the Austro-Hungarian Armed Forces in the Era of Ethnic Nationalisms: The Case of Ljubljana-Laibach)* (50–71) címet viseli. A szerző kifejti, hogy a 19. századra a nyelvek politikai szimbólumokká váltak, a nyelvi kérdés pedig számos konfliktust eredményezett. Ljubljana területén a három legelterjedtebb nyelv a szlovén, a német és az olasz volt. Bár a helyiek jelentős része többnyelvű, többségüknek az anyanyelve a szlovén volt. A német a birodalom nyelveként magas presztízsnak örvendett, míg az olasz főként a kereskedők nyelve volt, ezek mellett a szlovén a mindennapokban háttérbe szorult. A nyelvek közötti hierarchia a 18. század végén kezdett megváltozni. 1848 után megkezdődött a szlovén nacionalizmus térhódítása, ami a nyelvhasználat tekintetében azt célozta meg, hogy legalább olyan szintűnek

ismerjék el a szlovén nyelvet, mint a németet vagy az olaszt a saját országukban. A nemzeti törekvések célja az volt, hogy minden hivatalnok beszéljen folyékonyan szlovénül, illetve minden iskolában és hivatalban vezessék be a szlovént. Az 1860-as évekig nem történt különösebb előrelépés a nyelvkérdés ügyében, de később fokozatosan felváltotta a németet a szlovén a helyi közigazgatásban. Ezzel egy időben megváltozott a nyelvi tájkép is, megjelentek a kétnyelvű feliratok az utcákon, ám a német továbbra is kiemelt státusznak örvendett. A hadseregben szintén a német volt a közös nyelv, de a katonai vezetőknek meg kellett tanulniuk minden olyan kisebbségi nyelvet, amelyet legalább az újoncok ötöde beszélt. A levelezés nyelve is a német volt, a katonai levelezés még 1882 után is németül folyt, ám az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a németet itt is felváltotta a szlovén. Katonai célokra a szlovén nyelvet csak posztereken, röpcédulákon, hirdetésekben használták azért, hogy a szlovén nyelvű lakosságot is elérjék. Általában véve a katonaságban a német volt a domináns nyelv, a szlovént esetleg a némettel együtt alkalmazták, és csak olyan módon, hogy az utóbbi helyzete továbbra is kiváltságos maradt.

Az Anamarija Lukić által írt tanulmány a *Nyelvváltás Eszék városában az osztrák–magyar uralom végén (1902–1913) (Language Transition in the Town of Osijek at the End of Austro-Hungarian Rule [1902–1913])* (72–86) címet viseli. A szerző kifejti, hogy Eszéken a németen kívül a horvát, a szerb és a magyar nyelv használata volt jellemző a huszadik század fordulóján. A különböző nyelvek egymásra gyakorolt hatása leginkább a német horvatra gyakorolt hatásában volt tetten érhető, mely a szerző szerint ma is érezhető a horvát nyelven. A szerző célja annak a történelmi pillanatnak a dokumentálása volt, amikor a horvát bekerült az eszékiek nyelvhasználatának minden területére. Az 1900-as évek elején még a német volt a többség anyanyelve, illetve a német ismerete annak magas presztízse miatt előnyt jelentett beszélői számára. A helyiek által használt keverék nyelvváltozat kovácsolta a soknemzetiségű város polgárait egy egységes közösséggé, ez lehetett az oka annak is, hogy a nemzeti eszmék valamivel később gyűrűztek be a városba, mint a birodalom más hasonló területeire. A huszadik század elején azonban Eszéket is elértek a nacionalista mozgalmak, és a németet elkezdte fokozatosan felváltani a horvát nyelv, új horvát nyelvű sajtótermékek jelentek meg, majd a színjátszásban és a kulturális élet egyéb színterein is átvette a német nyelv helyét a horvát.

A kötet hatodik tanulmányában Carl Bethke a *Bosnische Post* újság fennállásának csaknem teljes idejét kíséri figyelemmel (*The Bosnische Post: A Newspaper in Sarajevo, 1884–1903*) (87–114) levéltári iratok és az újság tartalmának alapján. Az 1878-as osztrák–magyar megszállás előtt Szarajevóban az adminisztráció nyelve az ottomán török volt, míg az arab az iszlám nyelveként szintén jelen volt a térségben. Még 1910-ben is a török volt a második legelterjedtebb nyelv a német után, melyeket az olasz és az arab nyelv követett. 1878 után számos bevándorló csoport érkezett Bosznia és Hercegovina

területére, akik a németet használták közös nyelvként. A szerző által tanulmányozott újság, a *Bosnische Post* is német nyelven jelent meg a kezdeti időkben. 1844 végétől a kormány is felfigyelt az újság működésére, és elkezdte anyagilag támogatni a megjelenését. Eleinte 2–6 oldalas terjedelemben készült a lap, az első oldalon politikai cikkekkel, illetve irodalmi tartalommal, a következő oldalon további politikai híreket olvashattak az érdeklődők, melyek többnyire külpolitikai hírek voltak. Tartozott még az újsághoz eseménynaptár, amely közösségi és kulturális rendezvényekről tudósított; egy-egy rész az üzleti és a hivatalos közleményeknek volt szentelve, emellett tartalmazott információt a törvényekről és a bírósági határozatokról is. Ezen felül jelentős mennyiségű hirdetést is tartalmazott. Ugyan német nyelven jelent meg a lap, de a boszniai identitást, a bosnyák nyelvet és történelmet közvetítette. Annak ellenére, hogy elsősorban a szarajevói olvasókat célozta meg, előfizetői 37%-a 1907-ben már Szarajevó határain túlról származott.

A kötet hetedik tanulmánya *A K.u.K. román nemzetiségű tábornoikai és véleményük a nyelvi kérdésben (K.u.K. Generals of Romanian Nationality and Their Views on the Language Question)* (115–134) címet viseli, a munka szerzője Irina Marin. A kutatás alapját négy magas rangú, román nemzetiségű birodalmi katonai vezető nyelvhasználatára és a nyelvi kérdésekben kifejtett véleménye képezi. Mind a négy tiszt a többnyelvűség támogatójának tekinthető azzal együtt, hogy a saját nemzeti túlélésüket tartották szem előtt. Elleneztek az egynyelvűséget, katonai vezetőként nem is engedhették volna meg maguknak, hogy csupán egy nyelvet ismerjenek. Azt azonban elleneztek, hogy bármilyen hierarchia alakuljon ki a különböző nyelvek között. A tanulmány bemutatja, hogy voltak olyan katonai vezetők, akik a szívéből viselték a birodalmon belüli nyelvkérdést, kritikai véleményeket fogalmaztak meg egy olyan ügyben, amely nem állt ellentétben katonai helyzetükkel, hanem szervesen következett ezekből.

A nyolcadik tanulmányt Berecz Ágoston írta, címe *A német és a román nyelv a dualista Erdély és Bánát városi kormányzatában (German and Romanian in Town Governments of Dualist Transylvania and the Banat)* (135–159). A fejezet a román nyelv jelenlétét vizsgálja az erdélyi és bánáti városok írott adminisztrációjában, főként levéltári iratok alapján. A kutatás a dualizmus korának román és német többségű városaira koncentrál. A szerző külön alfejezetekben tárgyalja egyebek mellett a nyelvhasználat jogi és politikai hátterét, kiemeli a városokat, amelyekre a kutatásban koncentrál, vizsgálja az önkormányzati dolgozók, a tanácsulések, szabályzatok, alapszabályok és a megyékkel való levelezés nyelvét, illetve a belső adminisztráció, a pénzügyek, a jogi ügyek és a közösséggel való kommunikáció nyelvét is. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az 1868-as törvényt követően a helyi nyelveket leggyakrabban a jegyzőkönyvekben használták, a nemzetek közötti ügyintézés fokozatosan magyar nyelvűvé vált még olyan városokban is, ahol román nyelvű alkalmazottak voltak többségben. Az egyetlen kivétel ez alól Szászváros, ahol a

többynemzetiségű gyakorlat maradt érvényben. Ugyan az 1868-as törvény biztosította a városok számára a saját nyelvük használatát az állami és megyei vezetőkkel való írott kommunikáció során, ezzel a joggal azok csak kivételes esetekben éltek.

A kilencedik tanulmány Fedinec Csilla és Cserniczkó István közös munkája, a szerzőpáros a kisebbségek helyzetét térképezi fel a monarchiabeli Kárpátalján (*The People of the „Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and the Roma in the Transcarpathian Region in Austria-Hungary*) (160–195). A vizsgálat célja, hogy a kis közösségekre történeti és szociolingvisztikai megközelítésből összpontosítva mutassa be a nemzetépítő és nyelvi ideológiákat. Az egynyelvű nemzetállamok ideológiája a 19. században terjedt el Európa-szerte, az első világháborút lezáró békerendszer is figyelembe vette a nemzeti önmeghatározást az új államok létrehozásánál. Az anyanyelv fontos identitásjelző funkcióval bírt, népszámlások alkalmával azonban a kétnyelvű állampolgárokat egynyelvűként regisztrálták, ezzel is növelve a magyar és német anyanyelvűek számát. A 20. században Kárpátalján négy nagy nemzetiségi közösség élt: magyarok, ruszinok, zsidók és romák. Minden feltétel adva volt tehát ahhoz, hogy poliglosszia alakuljon ki a területen. De a 20. század fordulóján – népszámlálási adatokból kiindulva – elmondható, hogy a lakosság jelentős része csupán az anyanyelvén beszélt, bár a valóság ennél árnyaltabb képet mutathatott. Kárpátalján a helyi lakosságnak nincsen közös nyelve: ez a jelenség pedig feltehetően az Osztrák–Magyar Monarchia korára vezethető vissza.

A kötet tizedik tanulmánya az *Oktatás a Habsburg határvidék területén: A K.u.K. Staats-Oberrealschule az osztrák sziléziai Teschen városban (Education in Habsburg Borderlands: The K.u.K. Staats-Oberrealschule in the Austrian Silesian Town of Teschen [1900–1921])* (196–217) címet kapta, szerzője Matthäus Wehowski. A Habsburg Birodalom nemzetei a 19. században a nacionalizmus bűvkörében éltek. Az oktatás és az irodalom is a nemzeti tudatot erősítette. A Magyar Királyság megpróbálta a magyar nyelvet helyezni előtérbe, háttérbe szorítva ezzel a kisebbségi oktatást. Cislajtániában azonban új nemzetiségi iskolák alakultak 1876-ban, amelyekben az elismert nemzeti kisebbségek a saját anyanyelvükön tanulhattak. Azonban ez a gyakorlat is nehézségeket eredményezett, minden kisebbség szeretett volna ugyanis saját nemzetiségi iskolát, a birodalomnak azonban végesek voltak az anyagi és humán erőforrásai, amelyekből ezeket az iskolákat fenntarthatták volna. Ezen kívül ez a gyakorlat azt eredményezte, hogy az egyes kisebbségek élesen elkülönültek egymástól. Osztrák Szilézia a Cseh Királyság részét képezte, lakossága pedig többenemzetiségű, németek, lengyelek és csehek alkották. A vizsgálat a tescheni iskolákra összpontosít: az esettanulmány a Staats-Oberrealschulle működése alapján készült. Ennek az iskolának az évkönyveit dolgozza fel a szerző az 1900-as évtől az első világháborúig. Teschen perifériának számított földrajzi szempontból, mivel távol esett a központtól. Gazdasági egyenlőtlenségek és erős

központtól való függés jellemezték. A fejezetben tárgyalt iskolát cseh és lengyel nemzetiségű tanulók is látogatták, népszerűnek számított természettudományos irányultsága miatt. Az egyes vallási csoportok elkülönültek ugyan az iskolán belül, csupán a császári monarchia ünnepén jelent meg együtt az iskola összes diákja. 1918 után az új határ következményeként az addig kétnyelvű iskolából eltűnt a cseh nyelv. A Staats-Oberrealschulle példáján láthatjuk, hogy a nacionalizmus megjelenése az iskolákban nem egy természetes folyamat eredménye volt.

A Jan Fellerer által írt tizenegyedik tanulmány *A többnyelvűség újjáépítése a mindennapi életben: A késő Habsburg Lemberg esete (Reconstructing Multilingualism in Everyday Life: The Case of Late Habsburg Lviv)* (218–243) címet kapta. Lemberg Galícia és Lodóméria központjaként többnyelvű városnak számított, vegyesen éltek itt lengyel, ukrán, jiddis és német anyanyelvű polgárok. A szerző Habsburg-kori büntetőbírósi nyilvántartásokat használ forrásként, hogy feltárja az utcák, hivatalok, kocsmák mindennapi nyelvhasználatát. Ebben a többnyelvű városi közegben a lengyel nyelv volt a domináns, az ukrán anyanyelvű lakosságnak valamilyen mértékig kétnyelvűnek kellett elnnie, hogy zökkenőmentesen élhesse a mindennapjait. Az esettanulmányokhoz használt nyelvi profilokat a szerző a vizsgált személyek születési helyéből, nevéből és vallásából következtette ki. Nem rögzítették ugyanis a bírósági iratokban az emberek nemzeti hovatartozását és az anyanyelvét. Elismeri ugyan a szerző, hogy ez a módszer tartogat hibalehetőséget, de feltételezi, hogy ezekből az adatokból a beszélők jelentős részénél megállapítható az anyanyelv és az illető által használt egyéb nyelvek. A vizsgált iratok alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy az alacsonyabb származású lemergi lakosok egy kevert, nem standard beszélt nyelvváltozatot, vagy váltakozva több ilyen változatot használtak. Ezt az alacsony műveltséggel és a német, lengyel, ukrán és zsidó lakosság közötti státuszbeli különbségekkel magyarázza a szerző.

A kötet zárótanulmánya Jeroen van Drunen munkája, címe: *Amikor Jézus nővé vált, felmászott a hegyre és elkezdett ordítani: Habsburg Bukovina ünnepelt többnyelvűsége a huszadik század fordulóján (How Jesus Became a Woman, Climbed the Mountain, and Started to Roar: Habsburg Bukovina's Celebrated Multilingualism at the Turn of the Twentieth Century)* (244–268). Bukovina bécsi orientációjú, pezsgő kulturális étellel büszkélkedő területe volt a Monarchiának. A központja Czernowitz, amelyet gyakran kis Bécsként is emlegettek, széles értelmiségi réteggel, egyetemmel és helyi politikai öntudattal büszkélkedett. A nacionalizmus viszonylag későn érte el a vidéket, a zsidók például teljes szabadságot élveztek itt. A Habsburg-uralommal együtt a német lett a terület közös nyelve, de a helyiek gyakran ismertek három, vagy annál több nyelvet is. A falvak lakossága délen többnyire románul, míg északon ukránul beszélt. Németül csak a bukovinai elit beszélt, illetve a falvakban a

német anyanyelvű telepesek. A nyelvet leszámítva a román és ukrán nyelvű lakosság számos közös kulturális hagyománnyal és néprajzi elemmel rendelkezett. Azok a források, amelyek a helyi lakosság többnyelvűségével kapcsolatban maradtak fenn ebből a korszakból, gyakran politikai céllal készültek, így ezeket óvatosan kell kezelni. A rendelkezésre álló források alapján azonban úgy tűnik, hogy valóban többnyelvű terület volt Bukovina, nagyrészt a helyi őslakos közösségek szintjén. A lakoságnak szüksége volt a mindennapokban egy minimális nyelvismeretre, de a szerző feltételezése szerint ez a nyelvtudás többnyire szerény mértékű volt, esetleg egy kevert népi nyelv lehetett. Ez alól csak a bukovinai elit képezett kivételt, akik a német nyelvtudásukkal és a kétnyelvű ortodox falusi közösségekkel valóban két- vagy többnyelvűnek tekinthetők.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kötet gazdag, sokrétű bemutatása az Osztrák–Magyar Monarchia nyelvi sokszínűségének. A tanulmányok különböző nézőpontokból világítják meg a Monarchia kisebbségeinek nyelvi helyzetét, történelmi és politikai kontextusba helyezve azt. A kötet nemcsak a történészek és nyelvészek számára lehet érdekes és hasznos olvasmány, hanem a téma iránt érdeklődő laikusoknak is, hiszen a szerzők olvasmányos módon tárják eredményeiket az érdeklődők elé. Apróbb hiányossága a kötetnek a tanulmányok eltérő, nem egységes szerkezete. További érdekessége a kötetnek – amire a szerkesztők is utalnak az előszóban –, hogy nem egységes a tanulmányok terminológiája. Ezt egyrészt fordítási nehézségekkel magyarázzák, másrészt azzal, hogy tiszteletben tartották a szerzők döntését. Ezek az apróságok azonban nem vonnak le a kötet tudományos értékéből.

MÁDI GABRIELLA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Pannon Egyetem

madi.gabriella86@gmail.com

Köszönet az **EFOP-3.6.1-16-2016-00015** projekt anyagi támogatásáért.